

De nieuwe generatie extreemrechts en haar online schaduw

Copyright © oktober 2018 NTA

Contact: info@ntadvies.nl

Website: www.ntadvies.nl

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, door middel van druk, fotokopieën, geautomatiseerde gegevensbestanden of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Inhoudsopgave

Over NTA	4
1. Inleiding	5
2. Ideologie van extreemrechtse groeperingen	5
Het systeem: democratie.....	6
Het eigene, het vreemde	6
De vijand	6
De natuurlijke orde	7
Red pill, blue pill	8
De strijd	8
De staat.....	9
3. Strategieën van extreemrechtse groeperingen.....	10
4. De online ontwikkeling van extreemrechtse groeperingen	11
Extreemrechts op internet	12
Het ontstaan van alt-techplatformen	13
Het internet als katalysator en broeihaard van extremisme	15
Van online wereld naar offline impact	17
5. Slot.....	18
Referenties.....	19

Over NTA

NTA is een onderzoeks- en adviesbureau in het sociale veiligheidsdomein. Ons advies en onderzoek richten zich op de veiligheidsthema's 'gewelddadig extremisme' en 'radicalisering' en op sociale vraagstukken die samenhangen met polarisatie. Het is onze missie om vanuit deskundigheid te adviseren over het omgaan met polarisatie en sociale spanningen. Hiermee willen we de sociale veiligheid vergroten en de waarden van de rechtsstaat beschermen. Wij geloven daarbij in verbindend vakmanschap en in de kracht van nuance.

NTA beschouwt het als taak om tijdig de gevaren van extremisme, radicalisering en polarisatie te signaleren en hierover te communiceren. Dit doen we onder meer vanuit fundamenteel onderzoek en door continu de praktijk te monitoren. Onze onderzoeksmethoden komen voort uit de antropologie. Dit betekent dat we het perspectief van de ander willen begrijpen en dit perspectief diepgaand inzichtelijk willen maken. Dat doen we door primaire bronnen te gebruiken en via contextueel, langdurig en diepgaand veldonderzoek. Onze methode stelt ons in staat om professionals te equiperen om geïnformeerd beleid te ontwikkelen en uit te voeren.

1. Inleiding

Onderzoek naar extreemrechtse groeperingen in Nederland kent een lange traditie. Deze publicatie werpt licht op recente ontwikkelingen in de extreemrechtse beweging. In vogelvlucht beschrijven we de kern van de ideologie, de strategie en de online ontwikkelingen. In deze publicatie nemen we de lezer mee in een actuele fenomeenbeschrijving van extreemrechts. Deze beschrijving is gebaseerd op de expertise die NTA de afgelopen twee jaar opbouwde met casuïstiek, monitoring en intensief veldwerk.

De hedendaagse extreemrechtse beweging is onlosmakelijk verweven met de internetcultuur. Extreemrechts heeft zijn invloed en organisatie-, mobilisatie- en rekruteringsvermogen hierdoor aanzienlijk verbeterd. Het internet is in extreemrechtse bewegingen niet meer weg te denken als organiserende en rekruterende factor. De on- en offline impact hiervan wordt nog onvoldoende begrepen. Er is nog onvoldoende waakzaamheid en inzicht in de impact van deze donkere hoeken van het internet op onze maatschappij.

Een goed begrip van de groei, organisatie en rekrutering van offline extreemrechts is alleen nog mogelijk door ook hun online aanwezigheid in acht te nemen. Hoe vond deze ontwikkeling plaats, welke processen liggen eraan ten grondslag en wat voor effect heeft het op de offline samenleving? Deze vragen beantwoorden we in de laatste paragraaf. Eerst doen we verslag van de ideologische componenten van extreemrechts en de gebruikte strategieën. De expertise die is opgebouwd binnen NTA staat hierbij continu centraal.

2. Ideologie van extreemrechtse groeperingen

In deze publicatie focussen we op extreemrechts. Hierbij gaan we uit van de definitie van van Donselaar, Moors, Balogh en de Graaff: “Extreemrechtse/rechts radicale formaties hebben een meer of minder uitgesproken ideologie die wordt gekenmerkt door (varianten van) oriëntatie op het ‘eigene’, (varianten van) afkeer van het ‘vreemde’, van politieke tegenstanders, en door een hang naar het autoritaire.”¹ Voorbeelden van zulke groepen in Nederland zijn de Nederlandse Volks-Unie (NVU), Voorpost, Pegida Nederland, Erkenbrand en Identitair Verzet (IDVerzet). De laatste twee groepen horen bij de nieuwe generatie extreemrechts, ook wel alt-right genoemd.

Extreemrechts is in deze publicatie niet synoniem aan rechts-extremisme. Met extreemrechts bedoelen wij ideologieën of groepen die zich bevinden op de uiterste rechterflank van het politieke spectrum. Rechts-extremisme definiëren wij als extremisme gebaseerd op een extreemrechtse ideologie, waarbij de inzet van ondemocratische middelen zoals geweld wordt gelegitimeerd en/of toegepast.

De huidige extreemrechtse beweging is een vergaarbak van subgroepen die elkaar vinden in subthema's. Deze beweging volgt niet één specifieke ideologische lijn. Er is zelfs een onderlinge strijd gaande over de ideologische lijn. Dit in strategisch opzicht naar buiten toe en qua interne lijn. Daarom schrijven wij over ‘ideologische concepten van de extreemrechtse

beweging'. Dit zijn de concepten die de groepen in principe delen, maar waarbinnen nuanceverschillen bestaan. Verschillende groepen leggen hun eigen zwaartepunten.

Het systeem: democratie

Binnen extreemrechts heerst de consensus dat het democratisch systeem niet werkt en dat we alternatieven moeten vinden. Deze alternatieven worden meestal gezocht in een autoritair systeem. Niet alleen vindt men dat de democratie niet werkt, men is ook van mening dat het huidige systeem actief meewerkt aan de vernietiging van de westerse cultuur en het witte 'ras'. Vandaar dat we afstand moeten nemen van de democratie en van de basisprincipes die hieraan ten grondslag liggen, zoals gelijkheid.

De meeste extreemrechtse groepen dragen dit geluid niet uit. Zij spreken over 'de wil van het volk' en hanteren een nauwe definitie van democratie. Deze definitie gaat niet over gelijkheid en individuele rechten maar over het volk dat een stem krijgt in een 'georganiseerde, gecentraliseerde, autoritaire democratie'². Vaak pleiten ze voor het verzwakken van controlemechanismen, zoals internationale verdragen en rechtbanken. Ook bekritisieren ze de huidige status quo van 'partijdig' zijn. Ze willen dat meer mensen die dichter bij hun eigen politieke kleur liggen functies gaan vervullen als leraar, rechter en journalist.

Het eigene, het vreemde

Verschillende extreemrechtse groepen hanteren andere definities van 'het eigene' en 'het vreemde'. Tegenwoordig staat de tegenstelling 'moslims versus niet-moslims' centraal in het narratief. Dit lijkt een strategische keuze. Het is immers niet de principiële lijn van de meeste extreemrechtse groepen. Het is een lijn die heel goed aansluit bij de huidige maatschappelijke context en debatten. Dat is een manier om minder radicale groepen en personen te binden aan de extreemrechtse gedachte.

De principiële lijn van veel extreemrechtse groepen gaat over het 'wit versus niet-wit'-narratief. Hierbij merken we op dat de 'witte' groep zich niet makkelijk laat definiëren. Hierin bestaan volop nuanceverschillen. Het tweede narratief is dat van de identitaire beweging: de westerse cultuur of identiteit ten opzichte van de niet-westerse. Dit is een combinatie van het traditionele rassen-narratief en de mening dat als culturen zich vermengen ze waarde verliezen. Deze combinatie leidt tot interessante nuances die het rassen-narratief niet kent. Bijvoorbeeld de opvatting dat mensen uit oude koloniën wel rechten kunnen hebben in Nederland. Ook verschilt de houding ten opzichte van joden. Binnen de eerste lijn horen de joden overduidelijk tot 'het vreemde'. Maar binnen de identitaire beweging kunnen ze behoren ze tot het 'eigene'.

De vijand

Twee groepen gelden als de vijand. De eerste groep is hierboven beschreven: 'de vreemde'. Deze groep bedreigt ofwel het witte 'ras' ofwel de westerse cultuur of identiteit. De tweede vijand is de zogenaamde vijandige elite.³ Dit is de groep die de macht in handen heeft volgens extreemrechtse ideologen. Deze vijandige elite zou er bewust op uit zijn om het witte 'ras' of

de westerse cultuur te vernietigen. De manier waarop deze elite dat zou willen doen, is vooral via zogenaamde 'omvolking' en 'cultuurmarxisme'.

De term 'omvolking' staat centraal in een complottheorie. Deze complottheorie gaat ervan uit dat de oorspronkelijke bewoners van Europa zich langzaam mengen met volken uit Afrika en het Midden-Oosten. Op deze manier ontstaat een 'volgzame' mens die de elite makkelijk kan controleren. De theorie gaat ervan uit dat dit een vooropgezet plan is, ontwikkeld door Richard von Coudenhove-Kalergi, dat de huidige 'elite' nu uitvoert. De huidige extreemrechtse groepen in Europa zien de Europese Unie en Soros⁴ als uitvoerder van deze strategie.

Cultuurmarxisme wordt gezien als de opvolger van economisch marxisme waarop het communisme gestoeld was. Extreemrechts ziet het communisme vaak als het ergste wat er ooit plaatsvond in onze geschiedenis. Onder invloed van de Frankfurter Schule ontstond de Kritische Theorie. Deze denkstroming stelde vragen bij de manier waarop men keek naar de heersende culturele waarden in de jaren zestig. Volgens extreemrechtse groepen is 'het cultuurmarxisme' erop uit om de traditionele waarden van de westerse cultuur te vernietigen. Dit onder invloed van de Frankfurter Schule. Het gebeurt door de in hun ogen liberale en socialistische toename van decadentie, individualisering en massa-immigratie.⁵

Volgens extreemrechtse groepen zijn onze instituties sinds de jaren zestig in handen van cultuurmarxisten en bedient de vijandige elite zich hier bewust van om de traditionele waarden van de westerse cultuur te vernietigen. Dit richt zich de laatste jaren vooral op de media en universiteiten waar de hoogleraren en docenten overwegend 'links' zouden zijn.

De natuurlijke orde

Volgens extreemrechtse groepen zijn de cultuurmarxisten of 'postmodernen' erin geslaagd om een maatschappij op te bouwen op basis van liberale waarden. Deze liberale waarden gaan uit van individualiteit en globalisme. Deze liberale waarden staan volgens hen haaks op het traditionalisme. Ze zouden staan voor verval van de westerse wereld.⁶ Extreemrechts is in deze zin een revolutionaire en geen conservatieve groep: ze wil niet behouden wat er is. Maar ze wil terugkeren naar een tijd voordat het cultuurmarxisme volgens hen de macht greep. Volgens de meeste groepen is dit rond de jaren zestig van de twintigste eeuw. Binnen extreemrechts verschilt de precieze invulling hiervan.

Binnen het concept van de natuurlijke orde zijn de volgende onderwerpen toonaangevend:

1. **Antifeminisme:** binnen extreemrechts is een grote groep ervan overtuigd dat we moeten terugkeren naar de genderrollen van de jaren zestig. Vrouwen zijn verantwoordelijk voor het huishouden en de kinderen en de man zorgt voor het inkomen. Deze groep vindt het feminisme schadelijk voor de vrouw. Het zou haar depressief en gestrest maken. Ook zou het leiden tot het verval van het gezin. Kortom: de klassieke genderrollen zijn volgens hen de hoeksteen van de samenleving.⁷
2. **Anti-social justice warriors:** activisten van emancipatiebewegingen worden gezien als 'social justice warriors', een term die in gebruik en context lijkt op 'gutmens'. Een veelgebruikt frame is dat deze groep politieke correctheid forceert om daarmee hun progressieve agenda te helpen.⁸ Denk aan feministen en mensen van kleur die gelijke

rechten eisen. Ook de LHBTI-beweging wordt door extreemrechts niet geaccepteerd. Homofilie wordt gezien als een ziekte die het witte 'ras' of de westerse cultuur bedreigt. In Nederland kan dit afwijken omdat Pim Fortuyn, die homoseksueel was, nog veel respect geniet in deze kringen. Ook wordt het beschermen van homoseksuelen genoemd als een argument tegen de islam, waardoor het niet strategisch is om zelf anti-LHBTI te zijn.

3. **Antigelijkheidsdenken:**⁹ volgens extreemrechts is niet elk 'ras' en niet elke cultuur gelijk. Er is een hiërarchie in culturen en 'rassen' en witte mensen zijn superieur. Er wordt bepleit dat aparte rassen nu eenmaal biologisch verschillen. Volgens extreemrechts horen bij het witte 'ras' positieve kenmerken en horen bij andere 'rassen' vooral negatieve kenmerken. De strategie die extreemrechts nu in de media kiest, is de discussie over IQ. Ze proberen hard te maken dat rassen nu eenmaal biologisch verschillen qua IQ. Het indelen van rassen in hokjes stimuleert een sterk 'wij-en-zijgevoel'. Dit wij-en-zijgevoel faciliteert een natuurlijke overgang naar vijandigheid.

Red pill, blue pill

Binnen extreemrechts betekent 'redpilling': iemand die toetreedt tot het extreemrechtse gedachtegoed. Dit is vaak een concreet moment in het leven van een persoon. Veel mensen binnen extreemrechts kunnen uitgebreid vertellen over hun eigen 'red pill'-moment. De term komt uit de film *The Matrix* uit 1999. In deze film krijgt de hoofdpersoon de keuze tussen een rode en blauwe pil. Neemt hij de rode pil? Dan zal de waarheid duidelijk worden: hij leeft in een door machines gedomineerde wereld waarin de mens slechts fungeert als batterij. Na dit 'ontwaken' keert de vrije wil terug. De hoofdpersoon wil invloed hebben op zijn eigen leven en op de samenleving. Maar neemt hij de blauwe pil, dan zal hij de volgende ochtend gewoon wakker worden in zijn vertrouwde bed en zal de leugen voortbestaan.¹⁰ Dit concept wordt gezien als metafoor voor onze maatschappij, waarin sommige mensen de media en het systeem geloven. Dit zijn de 'normies', de 'bluepillers' of 'NPC's' (non-playable characters in een gamingcontext). De mensen die het wel doorhebben zijn de 'redpillers'.

'Normies' en 'NPC's' zijn termen die extreemrechtse groepen gebruiken om 'normale' mensen, die de gevestigde media volgen en geloven, te duiden. De groepen gaan ervan uit dat de gevestigde media niet de werkelijkheid representeren. Recent is ook het framen van tegenstanders als NPC's populair geworden. NPC's hebben in games vaak gescipte tekst, weinig betekenis en geen ander doel dan jouw tegenstander zijn. Dit ontmenselijkt de tegenstander en benadrukt dat ze 'onbewust' zijn.

De strijd

Volgens de meeste extreemrechtse groepen zal er binnen een niet-gedefinieerde periode een eindstrijd uitbreken tussen het 'eigene' en 'vreemde'. Een rassenoorlog, bestorming van Europa of cultuurstrijd. In het algemeen spreekt men dan over 'binnenkort'. Fundamenteel hierbij is het geloof in tribalisme. Het idee dat de wereld bestaat uit stammen die onvermijdelijk met elkaar concurreren en in conflict raken.¹¹

Voor de groepen die vanuit hun ideologie spreken over 'ras', zal dit een rassenoorlog zijn waarin wordt overgegaan op geweld. In deze rassenoorlog zien de groepen zichzelf als

voorhoede van het witte 'ras', zij zullen zich doen gelden als eerste verdedigingslinie. De groep die meer kijkt naar cultuur dan naar ras, praat over een soortgelijke oorlog gebaseerd op cultuurverschillen.

Deze groepen bereiden zich daadwerkelijk voor op de komende strijd. Deze voorbereiding bestaat uit fysieke voorbereiding, door gezamenlijk vechtsporten te beoefenen. Ook is er wapenvoorbereiding via schietlessen. Er worden zelfs trainingskampen opgezet in onder meer Hongarije, Oekraïne en Rusland. We zien tevens een fascinatie voor wapens.

Het idee dat deze strijd gaat komen, heeft ook praktische gevolgen voor het concept van de natuurlijke orde. Zoals beschreven, heerst er een afkeer van het feminisme en de LHBTI-beweging. Dit kan ook verklaard worden vanuit het strijdperspectief. De vrouw wordt geacht te zorgen voor het nageslacht en dat kan niet als de vrouw ook een carrière nastreeft. Deze gedachtegang geldt ook bij de afkeuring van homofilie. Volgens extreemrechts zorgt homofilie voor minder nageslacht en dat is niet goed voor de kracht van het witte 'ras' of de westerse cultuur.

De 'strijd voor het vaderland en zijn tradities' is duidelijk aanwezig in het discours.¹² Ook beelden van modern wapentuig komen veel voor, net als beelden van historische strijdgroepen zoals Spartanen, kruisridders en Vikingen. Men verheerlijkt boeken als de Turner Diaries¹³ en terroristen zoals Anders Breivik, Elliot Rodger¹⁴ en Ted Kaczynski (de Unabomber).¹⁵ Op socialemediakanalen van alt-right gaan goedkeurende berichten rond na een schietpartij in een synagoge in de Verenigde Staten en nadat er bommen zijn verstuurd aan Trump-tegenstanders. Met opmerkingen als "wie van ons was dit?".

Extreemrechts heeft een dubbele relatie met de politie en het leger. Ze gaan ervan uit dat het leger en de politie hun kant zullen kiezen zodra de eindstrijd losbarst. Tot die tijd moeten zij ze niet te veel schofferen of ageren. Ook is er respect voor autoriteit en militarisme. Aan de andere kant werkt de politie nu mee aan het vervolgen van extreemrechts en heerst het beeld dat de politie negatief bevooroordeeld is tegen extreemrechts.

De staat

Extreemrechts is verdeeld als het gaat over de ideale staatsinrichting. Sommige groepen willen een fascistische staat, anderen streven "blanke etnostaten"¹⁶ na.¹⁷ De meningen verschillen over hoe socialistisch, theocratisch of libertair het land zou moeten zijn. Men vindt echter eensgezind dat die staat een land moet zijn dat voornamelijk bewoond is door de 'eigen' groep. Het 'vreemde' moet zoveel mogelijk buiten gehouden worden. Ook zien we dat extreemrechtse groepen bewondering uiten voor onder meer Hongarije, Polen, Rusland en de Verenigde Staten. Dit omdat deze landen in hun ogen waarden van traditionalisme, nationalisme en autoritarisme hooghouden.

3. Strategieën van extreemrechtse groeperingen

Extreemrechtse groepen gebruiken een aantal strategieën om hun doelen te bereiken. We beschrijven de belangrijkste.

1. Eén van de huidige doelen van extreemrechts in Nederland is nieuwe aanwas rekruteren. De strategie die hiervoor vaak gehanteerd wordt, is het mainstream maken van extreemrechtse concepten. Extreemrechts zelf noemt hierbij de theorie van het Overtonvenster.¹⁸ Dit is het spectrum van gedachtegoed dat het grote publiek accepteert. Het idee is dat het venster groter wordt gemaakt door consequent zaken te benoemen die buiten dit spectrum vallen. Ter illustratie: Janmaat benoemde in de jaren tachtig dat Nederland 'vol' zou zijn. In die tijd was dat een uiterst controversiële uitspraak. In het huidige politieke klimaat is dezelfde uitspraak niet direct controversieel. De norm is verschoven.
2. Andersom worden er ook zaken consequent geframed als controversieel en obscene. Denk aan het feminisme, de gevestigde media en transgenders.
3. De groepen proberen ook discussies te kapen. Toen de vluchtelingendiscussie sterk opspeelde, trokken er groepen door het land om zich aan te sluiten bij protesten tegen asielzoekerscentra. Hier rekruteerden ze actief bezorgde burgers. Het vlaggenschip van extreemrechts op dit moment is de discussie over Zwarte Piet. Deze discussie is bij uitstek een thema waarin 'gewone' mensen en extreemrechtse groepen het met elkaar eens zijn, en waar ook geld mee op te halen valt. Identiteit is het centrale thema. Hiervan maken de groepen gebruik door de polarisatie op te voeren en de woede / bezorgdheid aan te wakkeren in de samenleving.
4. Ook onderwerpen als de vrijheid van meningsuiting en humor worden ingezet om een plaats te verwerven in het publieke debat. Er wordt gesteld dat niet alles 'gezegd mag worden' of dat 'een grapje moet kunnen'. Hierdoor winnen ze vaak publieke ruimte. Hierbij wordt gebruikgemaakt van een 'dogwhistle'-effect: een hondenfluitjeseffect. De toon van een hondenfluitje is zo dat alleen honden het kunnen horen. Bij extreemrechtse narratieven geldt hetzelfde principe. Als iemand 'globalisten' zegt, verstaat de achterban 'joden'. De ene persoon interpreteert de grap als een grap of snel geformuleerde opmerking. Terwijl iemand anders het opvat als intimidatie of aanmoedigen tot racistische denkbeelden.

Deze vier strategieën liggen binnen het kader 'metapolitiek'.¹⁹ Metapolitiek focust niet op direct parlementair effect. Het wil grenzen uitwissen tussen conservatieve en extreemrechtse bewegingen en het culturele en esthetische debat domineren.²⁰ 'Politics is a downstream from culture' is een veelgehoorde stelling. Belangrijke strategische doelen zijn dan ook niet alleen parlementair, maar bevinden zich ook in de media, cultuurinstellingen en het onderwijs.

5. Tot slot gebruikt extreemrechts ook vaak tactieken van intimidatie. Ideologische tegenstanders lopen het risico om salvo's aan intimiderende, beledigende en stigmatiserende berichten te ontvangen. Daardoor spreken ze zich minder snel uit in de (sociale) media.

Al deze strategieën gaan hand in hand met het veelvuldig en strategisch gebruik van het internet om mensen te propageren, te rekruteren en te mobiliseren. Hier gaan we in de volgende paragraaf dieper op in.

4. De online ontwikkeling van extreemrechtse groeperingen

Sinds het ontstaan van het internet heeft extreemrechts zich vernieuwd. Door een synergie met de internetcultuur en door onlineplatformen te gebruiken, groeide en verbeterde zijn vermogen om te rekruteren en organiseren. Vooral extreemrechts in het nieuwe jasje 'alt-right' ontwikkelde zich de laatste jaren tot een diepgewortelde aanwezigheid op het internet.²¹ Vanaf 2009 stond alt-right²² op als nieuwe generatie in het extreemrechtse landschap. Met als katalysator de campagnesfeer rond de Amerikaanse verkiezingen van 2016.

De beweging verschilt van klassiek extreemrechts door ook antifeminisme, antiglobalisering en absolute vrijheid van meningsuiting expliciet te promoten. Daarnaast kenmerkt de beweging zich door een sterke online aanwezigheid, internationale samenwerking, een focus op een jonge intellectuele doelgroep en een moderne en hippe lay-out. De alt-right is mede gebaseerd op de traditie van het intellectuele extreemrechtse Nouvelle Droite²³ en op extreemrechtse bewegingen als Stormfront. Het vindt zijn weg vooral op populaire alternatieve online platformen zoals Breitbart News Network²⁴, 4chan en Reddit.²⁵

Binnen de alt-right zijn er minder extreme subbewegingen die zich meer richten op identiteit dan op ras, de 'alt-light'.²⁶ De Europese tak focust zich op Europese onderwerpen en wordt de 'New Right' genoemd.²⁷ Samen vormt deze nieuwe extreemrechtse generatie de alt-right. In Nederland vertegenwoordigen de groepen Identitair Verzet en Erkenbrand deze ideologische stroming. Deze groepen zijn ook voor een groot deel online gestart en vertegenwoordigd. Extreemrechtse groepen die al langer bestaan - zoals de NVU, Pegida en Voorpost - nemen aspecten over van deze nieuwe succesvolle beweging. Toch zijn ze eerder imitatoren dan dat ze er deel van uitmaken.

De alt-right weet significante online mobilisatie om te zetten in offline impact en invloed. Alt-rightgroepen en personen werken wereldwijd samen om hun doelen te bereiken. Voorbeelden zijn het tegenhouden van vluchtelingen in Europa, het lobbyen voor het intrekken van wetten die haatzaaien verbieden, radicaalrechtse politici aan de macht helpen en het ontregelen van democratische processen in Europa.²⁸ Denk aan het verspreiden van nepnieuws, intimidatie en met nepaccounts een grotere steun of afkeer veinzen voor verkiezingskandidaten. Daarnaast speelt de online beweging een grote rol bij het financieren van en verbinden en mobiliseren voor offline acties. Ook de AIVD ziet een toename in agressief en opruiend (online) taalgebruik en in gebruik van online platformen in het algemeen.²⁹

Uitingen buiten Nederland hebben invloed in Nederland omdat de online wereld internationaal is. Een incident in andere westerse landen veroorzaakt ook in Nederland schokgolven. Een voorbeeld is de discussie over controversiële geschiedenisfiguren, die in Nederland enkele

dagen later dan in Amerika losbarstte. In de afgelopen jaren gingen extreemrechtse organisaties ook steeds internationaler opereren. Veel van deze internationale organisaties vinden online een gemeenschappelijk platform. Identitair Verzet is bijvoorbeeld een beweging met takken in meerdere Europese landen. Andere bewegingen ontmoeten elkaar ook online, en gebruiken dit om zich te organiseren. Voorbeelden in de Nederlandstalige context zijn Erkenbrand en 'Schild & Vrienden' uit Vlaanderen.

Hieronder beschrijven we de online ontwikkelingen, het ontstaan van alt-techplatformen, het internet als katalysator en broeihaard van extremisme, en de offline impact van de online wereld.

Extreemrechts op internet

Het internet is heel geschikt om politieke ideologieën te verspreiden. Veel onderzoekers zien het internet als een mogelijke revolutionaire kracht die de moderne democratie kan hervormen. Zo zou het een platform geven aan groepen die anders onderdrukt worden om zich te organiseren en hun mening te verspreiden.³⁰ Het internet staat dan voor een ongemodereerde ruimte waar je anoniem en vrij ideeën kan uitwisselen. De reguliere media, ooit bewaker van waarden, sociale gevoeligheden en normen, hebben geen controle meer over wat prominent wordt gedeeld.³¹ Door het gebrek aan sociale barrières vinden mensen makkelijk extremistische narratieven of gelijkgestemden.³² Extreemrechtse groepen en personen hebben dit goed door. Ze gebruiken het internet voor propaganda en om mensen te rekruteren en organiseren.

Het is niet nieuw dat extremistische bewegingen het internet gebruiken om hun narratieven te promoten en te rekruteren. Stormfront, een racistisch forum dat pleit voor etnostaten, is al sinds de jaren negentig een 'clubhuis' voor mensen met extreemrechtse sympathieën.³³ Ook religieus extremistische groepen gebruiken het internet als rekruterings- en organisatieplatform. Nieuw is dat deze extremistische platformen zich steeds vaker mengen met reguliere plekken op het internet. Rekruteren gebeurt door de internetcultuur slim te gebruiken. Door populaire online subculturen te verbinden aan de alt-rightideologie ontstaat er synergie. Dit geeft een grote groep jongeren relatief goed toegang tot extreemrechtse narratieven.

Vooraf de gamers en de meme-community³⁴ kwamen door de gebeurtenissen rondom 'Gamergate' volop in aanraking met radicale en extreemrechtse groepen en personen. Gamergate was een online controverse die startte met kritiek op een feministische game developer. Zij werd ervan beschuldigd dat ze haar recensent had verleid. Het conflict escaleerde tot een discussie over politieke correctheid in games, media en online communities. Aan de ene kant stonden feministen en progressieve activisten. Zij streden voor waarden als inclusiviteit, gelijkheid en respect, óók op het internet en in de media. Aan de andere kant stonden gamers en conservatieven. Zij bepleitten juist de absolute vrijheid op het internet en uitten kritiek op vrouwen die mannen manipuleren met seksualiteit.

Deze controversie had een enorm polariserend en radicaliserend effect op online subculturen.³⁵ Het conflict leidde tot dood- en verkrachtingsbedreigingen. Enkele vooraanstaande feministische game developers moesten zelfs onderduiken.³⁶ Nog steeds zijn de scheidslijnen duidelijk zichtbaar in verschillende online subculturen. De alt-rightbeweging komt voort uit enkele van deze subculturen. Een groot deel van de deelnemers in de alt-rightbeweging komt van reguliere websites en de gamecommunity. Er is ook een intellectuele onderstroom, de Intellectual Dark Web.³⁷ Dit is in de kern een lijst intellectuelen die zich inzet voor de alt-rightideologie. Een kleinere en onbekende subbeweging is de Dark Enlightenment, een groep die gelijkheid en democratie wil ondermijnen³⁸.

Een andere stroming is de manosphere: een substroming die vooral is gericht op het verdedigen van mannelijkheid en het bestrijden van feminisme. Groepen die hieronder vallen zijn de incels³⁹, de Proud Boys⁴⁰ en de Beta Uprising.⁴¹ Verder is er interne groepsvorming tussen aanhangers van het atheïsme, paganisme en (vaak conservatief katholiek) christendom. Er zijn regelmatig onderlinge spanningen tussen personen en groepen met conflicterende levensovertuigingen. De beweging heeft geen gestructureerde organisatie. Er zijn geen leiders, hoewel er personen zijn die meer invloed hebben dan anderen. Voorbeelden zijn Lauren Southern⁴² en Martin Sellner.⁴³ Vaak gebeuren de acties op basis van een 'Project-X-effect', waarbij iemand een idee voorstelt en dit wijdverspreid aanslaat.⁴⁴ 'Project X Haren' was een gebeurtenis in 2012 waarbij een verjaardagsuitnodiging op sociale media uitmondde in een bijeenkomst van duizenden jongeren en in rellen.

Het ontstaan van alt-techplatformen

Veel van deze bewegingen uitten zich tijdens en na Gamergate op online platformen. Op sites als Reddit, 4chan, 9GAG, Facebook en Twitter kwamen hun theorieën over joden, feminisme en niet-witte mensen regelmatig langs. Het verschilt per gebruiker hoe dominant deze groepen langskomen in je 'feed'.⁴⁵ Toch was het voor iedereen binnen enkele klikken te vinden. Als je het internet ziet als stadsplein - een forum - waar iedereen langs kan komen, zijn deze bewegingen de mensen die op het plein folders uitdelen over rassenleer. Je kan het negeren, maar ze zijn duidelijk in beeld. Geïnteresseerden kunnen vragen om meer informatie en anderen voelen zich wellicht geïntimideerd.

Na controverses zijn enkele gebruikers verbannen van fora als Facebook en Twitter omdat ze zouden haatzaaien, bedreigen of nepnieuws zouden verspreiden. In de laatste twee jaar zijn veel extreemrechtse leiders en groepen verbannen van gevestigde sociale media. Denk aan Alex Jones⁴⁶, Tommy Robinson⁴⁷, Jared Taylor⁴⁸, David Duke (grand wizard van de Ku Klux Kla) en de Proud Boys. Deze verbanningen verminderden hun potentiële bereik,⁴⁹ maar leidden niet tot het staken van hun bezigheden. De meeste van deze mensen en groepen verplaatsten hun activiteiten naar andere plekken op het internet. Dit waren minder (of niet) gereguleerde delen van het internet, beheerd door mensen met dezelfde ideologie. Deze nieuwe platformen worden 'alt-tech' genoemd.⁵⁰ Dit zou je de getto's⁵¹ van het internet kunnen noemen. Ze zijn een vruchtbare thuisbasis voor extremistische bewegingen.

Het zijn plekken waar relatief weinig controle is, waar veel extremistische narratieven te vinden zijn en waar de groepsdruk heerst om meer mee te gaan in de ideologie. Ook is het een plek waar intimidatiecampagnes en offline bijeenkomsten worden georganiseerd. Populaire gespreksonderwerpen zijn anti-social justice warriorism, vrijheid van meningsuiting, antifeminisme, antiglobalisme, anti-elitisme, anti-islam en rassendiscussies.⁵² Geweld, militarisme en wapens worden verheerlijkt, net als het voorbereiden op een komend conflict. Ook zijn er foto's waarop extreemrechtse terroristen worden afgebeeld als heiligen. Bijvoorbeeld Anders Breivik en Elliot Rodger⁵³. Er komen ook veel video's langs van geweldsincidenten tussen 'de ander' (vaak niet-wit of joods) en de goede 'ons'. Hierin wordt benadrukt hoe gevaarlijk 'de ander' is of wordt geweld van de eigen groep geroemd.

De websites Gab, 8chan en HIDDENLOL zijn voorbeelden van alt-tech. De alt-techsite Gab lijkt veel lijkt op Twitter en wordt beschreven als 'het sociale medium van de alt-right'⁵⁴. De site heeft een groene kikker als logo en claimt: "vrijheid van meningsuiting, individuele vrijheid en een vrije stroom van informatie online te verdedigen".⁵⁵ Het is een vrijhaven geworden voor mensen die van Facebook en Twitter zijn verwijderd vanwege extremistische alt-rightuitlatingen. Het is zeker geen toeval dat Gab veel alt-rightgebruikers heeft. Op hun Twitter-account richt de site zich specifiek op deze doelgroep. Ze delen bijvoorbeeld artikelen in hun ideologische lijn. Op 27 oktober 2018 was er een schietpartij op een synagoge in Amerika met elf doden. Later bleek dat de schutter actief was op Gab en kort voor zijn aanval zijn daad aankondigde: "I can't sit by and watch my people get slaughtered. Screw your optics, I'm going in."⁵⁶ De site kreeg hiervoor veel kritiek, waarna PayPal en hun webhost GoDaddy de relatie verbraken met Gab. De site kwam snel weer online.

Ook verhuizen sommige mensen met een afkeer van Facebook naar Vkontakte, de Russische tweelingbroer van Facebook⁵⁷. Deze groep mensen wordt gekenmerkt door een affiniteit met de Russische invloedssfeer. Veel vrijer is Vkontakte niet: een meerderheidsaandeel van de site is eigendom van mensen in de directe invloedssfeer van de Russische overheid.⁵⁸ Sociale media zijn niet de enige platformen die een alt-techversie hebben gekregen. Een eerder voorbeeld van deze tendens vond plaats in 2013. Het webforum 4chan, met 18 miljoen veelal jonge gebruikers, besliste dat sommige subfora te extremistisch en haatzaaiend waren geworden. Deze subfora werden verwijderd. Computerprogrammeur Fredrick Brannan vond dat 4chan en andere fora te autoritair⁵⁹ waren geworden. Hij richtte daarom 8chan op. Deze site promoot zichzelf als "de duisterste plek op het internet"⁶⁰ en is herhaaldelijk in verband gebracht met illegale (kinder)porno, het verspreiden van persoonlijke informatie en het promoten van complottheorieën.

In de categorie memesites, de comedyclubs van het internet, is er HIDDENLOL. Deze website kan het best worden beschreven als een verzameling racistische, seksistische en anti-status quo plaatjes, die humoristisch bedoeld zijn. Voorbeelden van zulke uitingen zijn "1/3rd of women experience rape, 2/3rd of men aren't doing their job" onder een foto van een huilende vrouw, een heiligenafbeelding met het hoofd van terrorist Anders Breivik en afbeeldingen die de joden beschuldigen van de aanslagen op 11 september 2001.

De alt-techsites Gab, 8chan en HIDDENLOL hebben een aantal zaken gemeen:

- Ze zijn gemaakt als reactie op het verbannen van extremisten van gangbare websites.
- Ze hechten naar eigen zeggen veel waarde aan absolute vrijheid van meningsuiting.
- Hun website faciliteert anonimiteit.
- Ze worden primair gebruikt voor extremistische, vooral extreemrechtse narratieven.
- Ze worden geassocieerd met georganiseerde intimidatie, haatzaaiend materiaal, doxing (het lekken van persoonlijke informatie om iemand te schaden) en het organiseren van zogenaamde 'raids'.⁶¹

Extreemrechtse groepen afzonderen naar alt-techplatformen remt nieuwe rekrutering en verspreiding van hun boodschap. Maar het stopt dit niet. Richard Spencer, de bedenker van de term 'alt-right', becommentarieerde de nadelen van de eigen alt-rightplatformen: "My impression of Gab is that it's a better platform than Twitter (in terms of software). Obviously, the big issue is the 'network effect,' so we'll see what happens. I'm hopeful."⁶² Een ander alt-right ideologisch zwaargewicht, Paul Joseph Watson, sprak: "Now that Twitter is purging everyone, I think it's important for Gab to branch out and attract leftists so we're not just preaching to the choir." Hieruit blijkt duidelijk dat met het migreren naar online alt-techplatformen nog steeds een aanzuigende werking wordt beoogd, die de alt-tech niet volledig bieden kan.

De meest extremistische groepen gebruiken nu hun eigen alt-techplatformen. Toch vinden veel van hun afbeeldingen en boodschappen nog steeds hun weg naar reguliere app- en Facebookgroepen, en nieuwsoverzichten. De meest extreme groepen gebruiken minder extreme groepen als woordvoerder om nieuw publiek te bereiken en hun boodschap te normaliseren. Hun doel is het inspireren van een beweging door het radicaliseren van 'normies'. Dit noemen ze 'redpillen', zoals eerder uitgelegd. De alt-rightgroepen hebben hierbij een specifieke focus op jongeren geboren tussen 1995 en 2010.⁶³ Voor deze jongeren is het internet een plek waar ze kennis opdoen en discussiëren over (on)bekende onderwerpen.⁶⁴ Onderzoek naar internet toont aan dat het open, ongemodereerde en anonieme karakter een vruchtbare bodem kan zijn voor radicalisering.⁶⁵ Extremisten zijn zich hier ook van bewust en verspreiden hun narratieven online, bijvoorbeeld via Facebook, Twitter en YouTube.⁶⁶ Er is dan ook een toenemende zorg bij onderzoekers en beleidsmakers dat de productie en verspreiding van extremistische narratieven radicalisering in de hand werkt.⁶⁷

Het internet als katalysator en broeihaard van extremisme

Het internet is een vruchtbare grond voor extremistische narratieven en radicalisering. Enkele kenmerken van het internet dragen bij aan het faciliteren van deze radicalisering:

1. Ten eerste speelt het ideaal van vrijheid van meningsuiting een grote rol in het ongehinderd verspreiden van extremistische narratieven. Zo stelt men vaak dat er op het internet geen 'safe spaces' zouden moeten zijn. Of dat mensen zich niet moeten gedragen als een 'snowflake': als een sneeuwvlokje dat smelt als zijn omgeving niet gefilterd wordt van kwetsende boodschappen. Door dit soort opvattingen is er meer tolerantie voor harde humor, zoals grappen over joden vergassen, vrouwen verkrachten of racistische

stereotypes. Als wordt men aangesproken op de kwetsende of haatdragende content wordt er vaak teruggevallen op het argument dat het slechts als grap bedoeld is.

Het internet kent een vrijheidscultuur en het modereren is arbeidsintensief. Dus wordt zo'n 'grap' vaak niet verwijderd. Hierdoor blijven extremistische uitingen onder de radar en worden ongehinderd verspreid.⁶⁸ Bij het verwijderen van content (gecensureerd worden) neemt de auteur vaak de rol in van 'martelaar voor het vrije woord'. Met deze martelaarsrol krijgt de auteur steun en tot een zekere mate zelfs morele goedkeuring van andere delen van de internetcultuur. Deze kenmerken van het internet bieden voordelen voor bijvoorbeeld mensenrechtenactivisten en klokkenluiders. Maar ze kunnen nadelig zijn als ze gebruikt worden door antidemocratische, haatzaaiende of terroristische organisaties.

2. Een tweede extremisme-faciliterend onderdeel van de internetcultuur is de waardering van anonimiteit. Anoniem blijven wordt gezien als het recht om je vrij te uiten. Iedereen kan zonder filter publiceren en de anonimiteit maakt het lastig om de auteur te achterhalen. Dit zorgt ervoor dat er weinig consequenties zijn voor grensoverschrijdend gedrag. Er is maar een kleine kans op offline consequenties voor bijvoorbeeld iemand beledigen of bedreigen, voor haatzaaien of nepnieuws verspreiden. Sommige sociale media proberen nepaccounts of accounts die hun gedragsregels overschrijden te verwijderen. Maar het is vaak gemakkelijk om een nieuw account aan te maken.

Een verwant verschijnsel dat spanningen aanwakkert, is Political Online Roleplaying: POR'ing. Hier doen mensen net alsof ze een extreme mening hebben om te kijken wat het losmaakt. Dit kan er echter wel voor zorgen dat een ander denkt dat er meer extreme tegenstanders zijn. Hierdoor voelt hij zich wellicht vrijer om zich radicaler te uiten. Anonimiteit maakt het ook mogelijk om veel nepaccounts aan te maken die door computerprogramma's bestuurd worden: de zogenaamde bots. Het is bekend dat programmeurs uit Rusland zulke bots op sociale media gebruiken om in Europa sociale spanningen aan te wakkeren. In Nederland gebeurt dit bijvoorbeeld in discussies rondom islamisering, de Europese Unie en Zwarte Piet.⁶⁹

3. Een derde kenmerk van het internet zijn algoritmes die bepalen wie wat te zien krijgt. Online is er sprake van een aandachtseconomie. Populaire content levert meer aandacht en dus meer geld of invloed op. Bijvoorbeeld humor, choqueren en herkenbaarheid leveren veel populariteit op. Media die hierin voorzien, komen vaak prominenter in beeld dan genuanceerde, alledaagse content. Hiervan profiteert extremistische content. Een andere consequentie van algoritmes is dat mensen vaak content aanbevolen krijgen die past bij wat ze al leuk vinden. Dit zorgt ervoor dat mensen minder buiten hun referentiekader kijken. Het is bijvoorbeeld zo dat als je op YouTube een aantal keer extreemrechtse video's bekijkt, je deze in het vervolg veel vaker aangeraden krijgt.⁷⁰ Beide processen dragen eraan bij dat mensen niet alleen vaker, maar ook exclusiever extreme content te zien krijgen.

Van online wereld naar offline impact

Online extreemrechts heeft offline impact. De alt-rightdemonstratie 'Unite the Right' in het Amerikaanse Charlottesville in augustus 2017⁷¹ was online georganiseerd en gefinancierd. Vele extreemrechtse groepen waren hiernaartoe afgereisd. Veel van de actoren betrokken bij gewelddadige acties van extreemrechts verspreiden of volgen content van alt-techgroepen op sociale media. Zo speelden extreemrechtse online platformen een rol bij de Amerikaanse terreurgroep Atomwaffen Division⁷², bij de demonstratie in Charlottesville⁷³, bij de incel-aanval⁷⁴, de Pizzagate-schietpartij⁷⁵ en de aanslagen door Anders Breivik.⁷⁶ Engeland weigerde enkele invloedrijke online opiniemakers van de online alt-rightbeweging preventief aan de grens. Dit omdat "hun materiaal en speeches rassenhaat aanwakkeren en hun aanwezigheid mogelijk geweld meebrengt".⁷⁷

Gesprekken met jongeren uit de alt-right bevestigen dat memes en sociale media een grote rol spelen bij het verspreiden van hun boodschap en het rekruteren van sympathisanten.⁷⁸ Respondenten gaven aan dat de prikkelende en provocerende memes voor velen een startpunt waren om betrokken te raken bij de extreemrechtse beweging. Ook ander onderzoek bevestigt dit.⁷⁹ Vaak verloopt dit proces als volgt:

1. Het begint bij het zien van memes op een reguliere website.
2. Hierna gaat men op onderzoek uit naar de achtergrond van de meme.
3. Dan kom je al snel op pagina's die consequent extremistische narratieven publiceren.
4. Een mogelijke vervolgstap is om lid te worden van relatief open groepen of gemeenschappen op Facebook, Reddit en/of 4chan. Hier wordt je deel van een groep en word je meegezogen in groepsdynamieken.
5. Vervolgens kan er worden overgegaan tot actie. Dit kan betekenen dat je het narratief ook gaat verspreiden, ideologische tegenstanders tegenwerkt of zelf gaat rekruteren.

Onderzoeksbureau Bellingcat onderschrijft deze rekruteringsroute na het analyseren van een Discord-server met tientallen alt-righters⁸⁰.

Een van onze geïnterviewden gaf aan dat de online extreemrechtse beweging erg verwelkomend is: "Je hoeft niet goed te zijn in voetbal, dansen of studeren. Je hoeft alleen maar dingen te lezen en vinden, en dat is erg makkelijk." Het sterke gevoel van 'samen tegen de wereld' versterkt het gemeenschapsgevoel en het gevoel een doel te hebben. De geïnterviewden noemden verder dat het actief zijn op extremistische sociale media extremistische meningen normaliseert. Ook is het lastig in deze milieus om bezwaar te maken tegen de gang van zaken: dan word je al snel uitgemaakt voor overgevoelig 'sneeuwvlokje'. Dit staat in contrast met hoe de groep zegt te denken over absolute vrijheid van meningsuiting.

De groeiende online extremistische beweging heeft in Nederland ook op andere manieren offline impact. Zo zijn er pogingen gedaan om verkiezingen te beïnvloeden met trollenlegers,⁸¹ nepaccounts, bots⁸² en desinformatie.⁸³ Ook worden er semigeorganiseerd mensen geïntimideerd: er wordt opgeroepen om een slachtoffer te 'onderwijzen' of 'aan te spreken', wetende dat dit een grote reactie van trollenlegers uitlokt. Hier wordt dan een persoon

uitgelicht op een plek waarvan diegene die post weet dat het veel mensen zal inspireren om haatdragende berichten te sturen. Vooral linkse of progressieve mensen, vrouwen, niet-hetero's en niet-witte mensen worden hiervan het slachtoffer.

Ten slotte zijn meerdere Nederlandstalige extreemrechtse organisaties online gestart. Zoals het Nederlandse studiegenootschap Erkenbrand⁸⁴, de actiebeweging Identitair Verzet⁸⁵ en de Vlaamse actiebeweging Schild & Vrienden⁸⁶. Erkenbrand is volgens onderzoeker Willem Wagenaar racistisch en antisemitisch⁸⁷. Deze organisatie gebruikt sociale media om met elkaar te communiceren. De oprichters hebben elkaar gevonden via 4chan, 8chan en Twitter.⁸⁸ Ze gebruikten 4chan-groepen, waar nog regelmatig geattendeerd werd om op de gedragscodes te letten “voor als de AIVD meekijkt of antifascisten infiltreren”. De Volkskrant observeerde in november 2017 een tijd Discord-groepen.⁸⁹ Deze werden niet gecensureerd. Hierin besprak Erkenbrand de plannen om hun ideologie te verspreiden en social justice warriors dwars te zitten. Ook sprak men openlijker over het gebruik van geweld en wapens. Verder houdt Erkenbrand zich bezig met het fabriceren en verspreiden van memes die hun ideologie uitdragen.

Identitair Verzet is deel van de internationale identitaire beweging. Ze maken gebruik van een strakke en moderne lay-out. Hun attitude en lay-out sluiten aan bij de internationale alt-rightbeweging. Met online crowdfunding hebben ze onder meer hun ‘Defend Europe’-operaties gefinancierd, waarbij ze vluchtelingen tegenhielden bij de Europese grens met een schip, auto's en helikopters. Een deel van deze financiering kwam uit Nederland⁹⁰. Ook schreven zich Nederlanders in voor de loting van de bemanning van het Defend Europe-schip. Verder nemen er Nederlanders deel aan internationaal georganiseerde identitaire kampen, waar onder meer vechtraining voor zelfverdediging op het programma staat.

Een site verbonden aan de Duitse identitaire beweging faciliteerde het up- en downloaden van bepaalde memes onder operatiennaam #infokrieg. Deze memes verheerlijken Trump, Poetin en de politieke partij AfD (Alternative für Deutschland). Ook hadden ze een negatief narratief over de EU, regeringspartij CDU, de islam en ‘mainstream fake news’.⁹¹ Ook de Vlaamse extreemrechtse groepering Schild & Vrienden startte als Facebookgroep die memes deelde.⁹² Deze groep kwam in de zomer van 2018 in opspraak toen bleek dat ze intern op afgesloten sociale media systematisch racistische en haatzaaiende memes deelden.

5. Slot

Extreemrechtse groeperingen zijn veranderd qua inhoud en stijl. Ze spreken een nieuwe generatie aan, hebben nieuwe netwerkstructuren en gebruiken nieuwe strategieën. Hierbij gebruiken ze het internet volop. Online bestaat er een uitgebreide extreemrechtse infrastructuur. Deze is geworteld in de moderne internetcultuur en is tegelijk geïnspireerd door de traditionele extreemrechtse beweging. Extreemrechts zet het internet in als effectief werktuig, met online processen die propaganda, organisatie, rekrutering en radicalisering faciliteren. Het is controversieel en technisch lastig om extreemrechtse aanwezigheid op het

internet te verwijderen. Daarnaast zijn alt-techplatformen vaak juridisch en technisch zo opgezet dat ze moeilijk uit de lucht zijn te halen. Door de vele technisch begaafde mensen in de beweging duurt het nooit lang voor er een alternatief opduikt.

Het verwijderen van de meest extremistische actoren maakt de verspreiding van narratieven een stuk moeilijker. Dan worden vaak gematigde actoren gebruikt om de boodschap alsnog te verspreiden en om mensen naar de nieuwe alt-techplatformen te leiden. Deze alt-techgroep is veel kleiner, maar wordt wel veel intensiever blootgesteld aan extremistische dynamieken. De ideeën van de meeste lezers en deelnemers op de extremistische delen van het internet blijven binnen de kaders van hun beeldscherm. Toch hebben deze sociale groepen wel een radicaliserend effect. Ze normaliseren en bevestigen extreme ideeën en geven het gevoel bij de groep te horen. Verder vormen ze een plek waar mensen met radicale ideeën elkaar vinden en zich organiseren. Dit sociale netwerk resulteert in offline organisatiekracht.

We voelen steeds vaker de offline effecten van dit succes. Het zijn tekenen van een groeiende en steeds mondigere beweging. Een groei van deze beweging betekent een zichtbare groei in polarisering, haat en wantrouwen in instituties. Dit uitte zich in nabijgelegen landen al in extremistische daden en in verstoringen van een vrij en open democratisch proces. Ontmenselijkende en angst zaaiende narratieven kunnen grip krijgen in de samenleving en onrust veroorzaken. Extreemrechts gemotiveerde spanningen en gebeurtenissen zijn geen incidenten. Het laten escaleren van deze spanningen tot gevaarlijke proporties zijn ook geen zijeffect; maar een doel op zich. Geweldsverheerlijking, vijandsdenken en het instellen op een komende cultuur- of rassenoorlog heeft meer dan eens individuen geïnspireerd om die oorlog zelf te starten, en aanslagen te plegen. Bewustzijn van en inzicht in deze ontwikkelingen is belangrijk. Alleen zo kunnen we eventuele veiligheidsrisico's voor de samenleving vroegtijdig identificeren.

Referenties

1. 8ch.net, geraadpleegd 28-8-2018
2. Agosto, D. E., & Hughes-Hassell, S. *Toward a model of the everyday life information needs of urban teenagers, part 1: Theoretical model*. Journal of the American Society for Information Science and Technology, 57, 1394–1403, 8-7-2006
3. Ahmed, Saeed, Murphy, Paul P., *Here's what we know so far about Robert Bowers, the Pittsburgh synagogue shooting suspect*. CNN, 28-10-2018
4. AIVD, *Rechts-extremisme in Nederland. Een fenomeen in beweging*, 2-10-2018.
5. Baldauf, J., Groß, A., Rafael, S., & Wolf, J. *Zwischen Propaganda und Mimikry: Neonazi-Strategien in Sozialen Netzwerken*. Berlin, Germany: Amadeu Antonio Stiftung, 2011
6. Barber, Benjamin R. *Three scenarios for the future of technology and strong democracy*. Political Science Quarterly 113(4): 1999, p. 573–589,
7. Burris, V., Smith, E., Strahm, A.: *White Supremacist Networks on the Internet*. Sociological Focus 33(2), 19-11-2012, p. 215–235
8. Ceulaer, Joel, *Dries Van Langenhove van Schild & Vrienden: "Porno is nefast en ongezond*. de Morgen, 9-3-18

9. Collins, Katrina, *Why 3 anti-Islam activists were refused entry to the UK*. BBC, 14-3-2018
10. Conway, M. *From al-Zarqawi to al-Awlaki: The emergence of the Internet as a new form of violent radical Milieu*. Combating Terrorism Exchange, 2, 27-7, 2012, p. 12–22
11. Davey, Jacob, Ebner, Julia, *The Fringe Insurgency, Connectivity, Convergence and Mainstreaming of the Extreme Right*, ISD global, 10-2017
12. van Donselaar, J., Moors, H., Balogh, L. & de Graaff, Bob, *Polarisatie en radicalisering in Nederland. Een verkenning van de stand van zaken in 2009*. IVA beleidsonderzoek en advies, 2009, p 88-89
13. Durocher, Guillaume, *An interview with Erkenbrand, Awakening Ethnic Consciousness in The Netherlands*. oktober 2018
14. Edwards, C., & Gribbon, L. *Pathways to violent extremism in the digital era*. RUSI Journal, 158, 30-10-2013, p. 40-47
15. Evans, Robert *From memes to infowars: how 75 fascist activists were "Red-Pilled"*, Bellingcat, 11-10-2018
16. Gab.com, geraadpleegd op 28 oktober 2018
17. Hawley, George, *Making sense of the Alt Right*. Colombia university press, 2017
18. Kist, Reinier, Wassens, Rik, *Russisch trollenleger ook actief in Nederland*. NRC, 15-7-2018
19. Kranenberg, Annieke, *Alt-Right in Nederland: Hoe Erkenbrand zich opmaakt voor de strijd om een blanke natie*. Volkskrant, 19-11-2017
20. Love, Nancy, *Back to the Future: Trendy Fascism, the Trump Effect, and the Alt-Right*. New political Science Vol 39(2), 3-4-2017
21. Maly, Ico, *Nieuw Rechts*. Epo, 2018
22. Nicas, Jack, *Alex Jones Said Bans Would Strengthen Him. He Was Wrong*. The New York Times, 4-9-2018
23. O'Callaghan, Derek, Greene, Derek, Conway, Maura, Carthy, Joe, Cunningham, Pádraig. *Down the (White) Rabbit Hole*. Social Science Computer Review, Vol.33(4), 2015, 16-10-2014, p.459
24. Omotoyinbo, Femi, *Online Radicalisation: the Net or the Netizen*. Socialines Technologijos, Vol.4(1), 2014
25. O'Neill, Howell Patrick, *8chan, the central hive of Gamergate, is also an active pedophile network* The Daily Dot, 17-11-2014
26. Rationalwiki.org, *Alt-Right glossary*. geraadpleegd op 30-9-2018
27. Reitman, Janet, *All-American Nazis*. Rolling Stone, 2-5-2018
28. Roex, Ineke, Aarns, Pim, *Als ik iemand beledigd heb, dan was dat mijn bedoeling*. Amsterdam University press. 23-1-2017
29. Southern Poverty Law Centre, *Terror from the Right*, 7-23-2018
30. Squirrel, Tim, *Linguistic data analysis of 3 billion Reddit comments shows the alt-right is getting stronger*. Alt-Right Open Intelligence Initiative, 18-7-2017
31. Toor, Amar, *How Putin's cronies seized control of Russia's Facebook*. The Verge, 31-1-2014
32. Vk.com
33. Wagenaar, Willem *Factsheet Extreemrechts mei 2018*. Anne Frank Stichting, 1-6-2018
34. Ward, Stephen, and Thierry Vedel. *Introduction: The potential of the internet revisited*. Parliamentary Affairs 59(2), 2006, p. 210–225,

35. Weinstein, Eric, *Meet the Renegades of the Intellectual Dark Web*. New York Times, 8-5-2018
36. Wilson, Jason, *Gab: alt-right's social media alternative attracts users banned from Twitter*. 17-11-2016

-
- ¹ Gebaseerd op Van Donselaar, J., Moors, H., Balogh, L. & de Graaff, Bob, *Polarisatie en radicalisering in Nederland. Een verkenning van de stand van zaken in 2009*. IVA beleidsonderzoek en advies, 2009, pp 88-89.
- ² Maly, Ico, *Nieuw Rechts*. Epo, 2018, p. 144
- ³ Maly, Ico *Nieuw Rechts*. Epo, 2018, p.138
- ⁴ George Soros is een Amerikaans-Hongaarse zakenman die democratiserende en liberale projecten financieert. Hij is hoofdpersoon in veel complottheorieën, waarbij hij geld zou geven aan (extreem)linkse organisaties, immigratie zou bevorderen of de westerse cultuur wil uitvagen. Voor sommigen is het feit dat hij Joods is hierin belangrijk.
- ⁵ Maly, Ico *Nieuw Rechts*. Epo, 2018, p.138
- ⁶ Maly, Ico *Nieuw Rechts*. Epo, 2018, p. 140
- ⁷ Maly, Ico, *Nieuw Rechts*. Epo, 2018, p. 140
- ⁸ Hawley, George, *Making sense of the Alt Right*. Colombia university press, 2017, p. 42
- ⁹ Maly, Ico, *Nieuw Rechts*. Epo, 2018, p. 139
- ¹⁰ Hawley, George, *Making sense of the Alt Right*. Colombia university press, 2017, p. 83
- ¹¹ Hawley, George, *Making sense of the Alt Right*. Colombia university press, 2017, p.18
- ¹² Maly, Ico *Nieuw Rechts*. Epo, 2018, p.146
- ¹³ De Turner Diaries is een boek uit 1978 dat het vallen van de Amerikaanse staat en een daaropvolgende rassenoorlog beschrijft. Joden, homoseksuelen en niet-witte mensen worden hierin vermoord. Het boek speelt een rol in de fantasie van de alt-right.
- ¹⁴ Elliot Rodger doodde tien mensen in California in 2014 omdat geen meisje seks met hem wilde hebben. Hij wordt de 'supreme gentlemen' genoemd op alt-rightfora.
- ¹⁵ Theodore Kaczynski doodde mensen in Amerika door bommen te verzenden. Zijn manifest over wapens en de 'verrotte samenleving' is populair in de alt-right.
- ¹⁶ Een term die extreemrechtse groeperingen gebruiken om een homogene staat aan te duiden waar één etnische groep mag wonen. Bijvoorbeeld een staat met alleen maar witte mensen.
- ¹⁷ Hawley, George, *Making sense of the Alt Right*. Colombia university press, 2017, p. 14
- ¹⁸ Durocher, Guillaume, *An interview with Erkenbrand, Awakening Ethnic Consciousness in The Netherlands*. oktober 2018
- ¹⁹ Maly, Ico, *Nieuw Rechts*. Epo, 2018, p. 255
- ²⁰ Maly, Ico, *Nieuw Rechts*. Epo, 2018, p. 148
- ²¹ Love, Nancy, *Back to the Future: Trendy Fascism, the Trump Effect, and the Alt-Right*. New political Science Vol 39(2), 3-4-2017
- ²² Hawley, George, *Making sense of the Alt Right, the origin of the term*. Colombia university press, 2017, p.53
- ²³ Een filosofische school die gekarakteriseerd wordt als extreemrechts en verbonden wordt met fascisme.
- ²⁴ Breitbart News Network is een nieuwsmedium dat hevig bekritiseerd wordt: het zendt complottheorien en haatzaaiende narratieven uit.
- ²⁵ Reddit en 4chan zijn populaire online jongerenfora. Gebruikers praten anoniem met elkaar over onderwerpen op subfora. Enkele van deze subfora worden gebruikt door radicalen en extremisten.
- ²⁶ Maly, Ico, *Nieuw Rechts*. EPO, 2018, p. 132
- ²⁷ Hawley, George, *Making sense of the Alt Right*. Colombia university press, 2017, p. 35
- ²⁸ Davey, Jacob, Ebner, Julia, *The Fringe Insurgency, Connectivity, Convergence and Mainstreaming of the Extreme Right*, ISD global, 10-2017, p. 5
- ²⁹ AIVD, *Rechts-extremisme in Nederland. Een fenomeen in beweging*, 2-10-2018.
- ³⁰ Barber, Benjamin R. *Three scenarios for the future of technology and strong democracy*. Political Science Quarterly 113(4): 573-589, 1999

Ward, Stephen, and Thierry Vedel. *Introduction: The potential of the internet revisited*. Parliamentary Affairs 59(2): 210–225, 2006

³¹ Nagle, Angela, *Kill all normies, online culture wars*. Winchester, Zero Books publishers, 2017, p. 3

³² Omotoyinbo, Femi, *Online Radicalisation: the Net or the Netizen*. Socialines Technologijos, Vol.4(1), 2014

³³ Burris, V., Smith, E., Strahm, A.: *White Supremacist Networks on the Internet*. Sociological Focus 33(2), 19-11-2012, p. 215–235

³⁴ Memes zijn plaatjes (vaak met tekst) waarin een grap is verwerkt. De memes worden vooral door jonge mensen gemaakt en gedeeld op het internet. Grove humor of controversiële standpunten zijn onderdeel van de grap.

³⁵ Nagle, Angela, *Kill all normies, online culture wars from 4chan and tumblr to Trump and the Alt-Right*. John Hunt publishing, 6-2017

³⁶ Nagle, Angela, *Kill all normies, online culture wars from 4chan and tumblr to Trump and the Alt-Right*. John Hunt publishing, 6-2017 p.21

³⁷ Weinstein, Eric, *Meet the Renegades of the Intellectual Dark Web*. New York Times, 8-5-2018

³⁸ Maly, Ico "Nieuw Rechts", Epo, 2018, p. 121

³⁹ Incels zijn mannen die 'involuntarily celibate' (onvrijwillig celibatair) zijn en daarover erg gefrustreerd zijn. Ze hebben vaak een erg negatief beeld van vrouwen en van mannen die wel seksueel succesvol zijn.

⁴⁰ De Proud Boys is een (vooral Amerikaanse) rechtse radicale mannenrechtenorganisatie die veelvuldig betrokken is bij vechtpartijen. Ze verdedigen chauvinisme.

⁴¹ De Beta Uprising beschrijft een verzet van zogenaamde 'beta males' tegenover (seksueel) succesvolle alfa mannen. 'Succesvol' vooral in de betekenis van seksueel succes. Deze naam wordt zowel serieus als ironisch gebruikt: de geassocieerde ideeën en terminologie zijn wijdverspreid.

⁴² Lauren Southern is een journalist, documentairemaker en mediapersoonlijkheid in het alt-rightmilieu.

⁴³ Martin Sellner is de leider van de Oostenrijkse Identitaire Beweging Österreich. Hij is de meest prominente leider van de identitaire beweging.

⁴⁴ Hawley, George, *Making sense of the Alt Right*, Colombia university press, 2017 p. 70, p.86

⁴⁵ Een 'feed' is de pagina van een gebruiker waarop mediacontent zichtbaar wordt. Voorbeelden zijn een Facebook- en een Twitterfeed.

⁴⁶ Alex Jones is radiopresentator en complottheorieverspreider. Zo heeft hij de Amerikaanse overheid beschuldigd van de bomaanslag in Oklahoma City, de aanslagen op 11 september 2001 en informatievervalsing rondom de schietpartij op de basisschool Sandy Hook.

⁴⁷ Tommy Robinson is een rechtse radicale activist uit Engeland en ex-leider van de English Defence League (EDL). In 2018 is hij veroordeeld tot dertien maanden wegens het overtreeden van een publicatieverbod. Dit leidde tot veel steun en protestacties in de westerse wereld.

⁴⁸ Jared Taylor is een Amerikaanse schrijver die raszuiverheid en de etnostaat promoot.

⁴⁹ Nicas, Jack, *Alex Jones Said Bans Would Strengthen Him. He Was Wrong*. The New York Times, 4-9-2018

⁵⁰ Rationalwiki.org, *Alt-Right glossary*. geraadpleegd op 30-9-2018

⁵¹ Men spreekt in dit verband ook over 'banlieues'. V. de Keulenaar, Emillie in *Freedom and taboos in the international ghettos of the web*, Oilab.eu, 20-4-2018

⁵² Squirrell, Tim, "Linguistic data analysis of 3 billion Reddit comments shows the alt-right is getting stronger." Alt-Right Open Intelligence Initiative, August 18, 2017

⁵³ Elliot Rodger schoot op 23 mei 2014 zes mensen dood en verwonde veertien anderen. Dit deed hij omdat vrouwen hem afwezen en het andere mannen wel lukte om seks te hebben. Hij wordt op incelgemeenschappen (involuntary celibate) wel eens 'the supreme gentleman' genoemd. Zijn manifest is nog steeds populair op het internet.

⁵⁴ Wilson, Jason, *Gab: alt-right's social media alternative attracts users banned from Twitter*. 17-11-2016

⁵⁵ gab.com, geraadpleegd op 28 oktober, 2018

⁵⁶ Ahmed, Saeed, Murphy, Paul P., *Here's what we know so far about Robert Bowers, the Pittsburgh synagogue shooting suspect*. CNN, 28-10-2018

- ⁵⁷ Vk.com
- ⁵⁸ Toor, Amar, *How Putin's cronies seized control of Russia's Facebook*. The Verge, 31-1-2014
- ⁵⁹ O'Neill, Howell Patrick, *8chan, the central hive of Gamergate, is also an active pedophile network* The Daily Dot, 17-11-2014
- ⁶⁰ 8ch.net, geraadpleegd 28-8-2018
- ⁶¹ Deze raids zijn het beste te vergelijken met DDos-aanvallen. Maar in plaats van de site onbereikbaar te maken, proberen ze het normale gebruik te saboteren door bestaande gebruikers lastig te vallen of de conversatie te domineren.
- ⁶² Wilson, Jason, *Gab: alt-right's social media alternative attracts users banned from Twitter*. the Guardian, 17-11-2016
- ⁶³ Davey, Jacob, Ebner, Julia, *The Fringe Insurgency, Connectivity, Convergence and Mainstreaming of the Extreme Right*. ISD global, 10-2017, p.6
- ⁶⁴ Agosto, D. E., & Hughes-Hassell, S. *Toward a model of the everyday life information needs of urban teenagers, part 1: Theoretical model*. Journal of the American Society for Information Science and Technology, 57, 1394–1403. 8-7-2006
- ⁶⁵ O'Callaghan, Derek ; Greene, Derek ; Conway, Maura ; Carthy, Joe ; Cunningham, Pádraig. *Down the (White) Rabbit Hole*. Social Science Computer Review, Vol.33(4), 2015, 16-10-2014, pp.459
- ⁶⁶ Conway, M. *From al-Zarqawi to al-Awlaki: The emergence of the Internet as a new form of violent radical Milieu*. Combating Terrorism Exchange, 2, 12–22. 27-7, 2012
- ⁶⁷ Edwards, C., & Gribbon, L. *Pathways to violent extremism in the digital era*. RUSI Journal, 158, 40–47, 30-10-2013
- ⁶⁸ Een voorbeeld waar humor er in eerste instantie voor zorgde dat men een extremistische groep als ongevaarlijk zag. De extremistische islamitische organisatie Sharia4Belgium gebruikte veel humor in haar promotiemateriaal. Roex, Ineke, Aarns, Pim, *Als ik iemand beledigd heb, dan was dat mijn bedoeling*. Amsterdam University press. 23-1-2017
- ⁶⁹ Kist, Reinier, Wassens, Rik, *Russisch trollenleger ook actief in Nederland*. NRC, 15-7-2018
- ⁷⁰ O'Callaghan, Derek ; Greene, Derek ; Conway, Maura ; Carthy, Joe ; Cunningham, Pádraig. *Down the (White) Rabbit Hole*. Social Science Computer Review, Vol.33(4), 2015, 16-10-2014, pp.460
- ⁷¹ Davey, Jacob, Ebner, Julia, *The Fringe Insurgency, Connectivity, Convergence and Mainstreaming of the Extreme Right*, ISD global, 10-2017 p. 5
- ⁷² De Atomwaffen Division was een neonazistische terreurgroep die de Amerikaanse overheid omver wilde werpen. Ze wilde aanslagen plegen op infrastructuur in Amerika zoals watersystemen, elektriciteitsnetwerken en nucleaire energiecentrales. Sinds 2017 is de groep verbonden aan vijf moorden. Binnen de alt-right wordt deze groep ook als (te) extremistisch gezien. Reitman, Janet, *All-American Nazis*. Rolling Stone, 2-5-2018
- ⁷³ De demonstratie 'Unite the Right' was georganiseerd om radicaalrechtse groepen te verenigen. Een auto reed in op een groep antiracismeactivisten. Hierbij kwam een vrouw om het leven en raakten 28 mensen gewond.
- ⁷⁴ In april 2018 reed een man in op voetgangers in Toronto. Hierbij kwamen tien mensen om en raakten zestien mensen gewond. De dader had zijn aanval aangekondigd op 4chan, waarbij hij zijn motivatie uiteenzette als deel van de 'incel rebellie'.
- ⁷⁵ Rond de Amerikaanse verkiezingen in 2016 ging er een complottheorie rond waarin Hillary Clinton beschuldigd werd van het runnen van een kinderprostitutienetwerk in een pizzaketen. Op 4 december 2016 schoot Edgar Maddison driemaal in een restaurant. Er vielen geen doden.
- ⁷⁶ Southern Poverty Law Centre, "Terror from the Right", 7-23-2018
- ⁷⁷ Collins, Katrina, *Why 3 anti-Islam activists were refused entry to the UK*. BBC, 14-3-2018
- ⁷⁸ Deze gesprekken vonden plaats tijdens een studieonderzoek voor de niet-gepubliceerde bachelorscriptie "Development of political involvement in the online New Right" (2018) uitgevoerd door een student aan de Universiteit Leiden. In dit onderzoek werden personen geïnterviewd in en rondom het rechts-radical milieu. Ook werd veldonderzoek verricht.
- ⁷⁹ Baldauf, J., Groß, A., Rafael, S., & Wolf, J. *Zwischen Propaganda und Mimikry: Neonazi-Strategien in Sozialen Netzwerken*. Berlin, Germany: Amadeu Antonio Stiftung, 2011
- ⁸⁰ Evans, Robert *From memes to infowars: how 75 fascist activists were "red-Pilled"*, Bellingcat, 11-10-2018

⁸¹ Internettrollen zijn (sociale media)accounts die anoniem mensen intimideren, bespotten of lastigvallen. Vaak wordt dit gedaan door groepen naar aanleiding van een oproep op een forum, of een controverse in de media.

⁸² Bots zijn computergestuurde programma's die een account besturen en geautomatiseerd berichten doorsturen of *liken*. Ze worden vaak gebruikt om een grotere online steun te veinzen dan er daadwerkelijk is.

⁸³ Davey, Jacob, Ebner, Julia, *The Fringe Insurgency, Connectivity, Convergence and Mainstreaming of the Extreme Right*. ISD global, 10-2017 p. 19

⁸⁴ Kranenberg, Annieke, *Alt-Right in Nederland: Hoe Erkenbrand zich opmaakt voor de strijd om een blanke natie*. Volkskrant, 19-11-2017

⁸⁵ Davey, Jacob, Ebner, Julia, *The Fringe Insurgency, Connectivity, Convergence and Mainstreaming of the Extreme Right*. ISD global, 10-2017

⁸⁶ Ceulaer, Joel, *Dries Van Langenhove van Schild & Vrienden: "Porno is nefast en ongezond. de Morgen*, 9-3-18

⁸⁷ Wagenaar, Willem *Factsheet Extreemrechts mei 2018*. Anne Frank Stichting, mei 2018

⁸⁸ Kranenberg, Annieke, *Alt-Right in Nederland: Hoe Erkenbrand zich opmaakt voor de strijd om een blanke natie*. Volkskrant, 19-11-2017

⁸⁹ Een video/audio-chat platform dat lijkt op Skype en primair gericht is op gamers.

⁹⁰ Davey, Jacob, Ebner, Julia, *The Fringe Insurgency, Connectivity, Convergence and Mainstreaming of the Extreme Right*. ISD global, 10-2017 p. 11

⁹¹ Davey, Jacob, Ebner, Julia, *The Fringe Insurgency, Connectivity, Convergence and Mainstreaming of the Extreme Right*. ISD global, 10-2017 p. 21

⁹² Ceulaer, Joel, *Dries Van Langenhove van Schild & Vrienden: "Porno is nefast en ongezond. de Morgen*, 9-3-18